

Mariusz Bartnicki

Elita polityczna księstwa halicko-włodzimierskiego w XIII w.

W ostatnich latach problematyka elity władzy znajduje coraz większe zainteresowanie wśród historyków. Przyczyna tak dużej popularności tego zagadnienia wynika zapewne z nowych perspektyw, jakie dają nam badania socjologiczne i politologiczne nad techniką sprawowania władzy, procedurą podejmowania decyzji politycznych, czy wreszcie nad mechanizmami tworzenia ekip rządzących¹.

Studia nad elitą polityczną księstwa halicko-włodzimierskiego w okresie panowania księcia Daniela Romanowicza i jego następców podejmowała już XIX- wieczna historiografia². W monografiach dotyczących głównie dziejów politycznych księstwa halicko-włodzimierskiego starano się ukazać poczynania najwybitniejszych przedstawicieli bojarstwa. Podejmowano także próbę charakterystyki „stronnictw politycznych”, w których działali³. Takie podejście do kwestii elity politycznej wynikało zapewne z faktu, że głównym źródłem dla poznania stosunków społecznych na obszarze księstwa halicko-włodzimierskiego jest kronika halicko-wołyńska, która sporadycznie informuje nas o tak ważnych kwestiach jak: pochodzenie społeczne, czy podstawy majątkowe ludzi uczestniczących w podejmowaniu decyzji politycznych. Wydaje się jednak, że mimo niewielu informacji źródłowych możemy podjąć prybę

1 M. Żyromski, *Możliwości zastosowania teorii elity w badaniach historycznych*, „Historyka”, t. XXII, 1992, s. 53–57, 71; J. Halbersztadt, *Problematyka „elit władzy” w badaniach historycznych*, [w:] *Historia XIX i XX. Wieku. Studia i szkice*, Wrocław 1979, s. 141–151; W. Falkowski, *Badania nad elita władzy w Polsce w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych*, „Przegląd Historyczny”, t. LXXVI, 1985, z. 1, s. 131–138.

2 N. Daškevič, *Knjażenie Danila Galickago*, Kiev 1873, s. 23 i n.; M. Gruševskij, *Istorija Ukraini...*, t. III, s. 7; tenże, *Galic’kie bojarstvo XII–XIII v.*, „Zapiski NTŠ”, t. XX, 1897; M. Korduba, *Suspil’ni verstvi ta politični partii v Galic’kim knja’zivstvi do polovini XIII stolitja*, „ZNTS”, t. XXXI, s. 12–15.

3 W historiografii kwestią sporną jest czy bojarzy haliCCy występowali wobec pretendentów do tronu jako w pełni uformowana już grupa reprezentująca własne interesy polityczne, czy też byli przedstawicielami „grodzkiej wspólnoty”, od której byli zależni. Za istnieniem „partii bojarzkich” opowiadali się M. Gruševskij, *Istorija Ukraini...*, t. III, s. 7; M. Korduba, *Suspil’ni verstvi ta politični partii v Galic’kim knja’zivstvi do polovini XIII stolitja*, „ZNTS”, t. XXXI, s. 12–15; I. P. Krip’jakevic, *Galic’ko-Volins’ke knjazivstvo*, L’viv 1999, s. 79–80; V. T. Pašuto, *Očerki po istorii, Galicko-volinskiej Rusi*, s. 134–15; P. Gricak, *Galic’ko-Volins’ka Deržava*, N’ju-Jork 1958, s. 60 i inni. Odmienne zdanie reprezentują K. A. Sofronienko, *Obščestvenno-političeskij stroj Galicko-Volinskoj Rusi w XII–XIII vv.*, Moskva 1955, s. 54; A. Majorov, *Galicko-volynskaja Rus’*, s. 259–264; K. Krupa, *Bojarzy w Haliczu (koniec XII — I połowa XIII w.)*, [w:] *Z dziejów średniowiecznej Europy Środkowo-wschodniej*, pod red. J. Tyszkiewiczza, Warszawa 1998, s. 49–57.

określenia czynników mających wpływ na kształtowanie elity politycznej księstwa halicko-włodzimierskiego.

Niezmiernie istotnym dla przedmiotu badań jest ustalenie kryteriów, na podstawie których daną grupę osób uznamy za elitę. Socjologiczne teorie elit, stosowały przede wszystkim kryterium władzy politycznej⁴. Przyjęcie takiego założenia oznaczałoby zaliczenie do elity wszystkich tych, którzy biorą udział w procesie podejmowania decyzji politycznych. Zastosowanie takiego determinantu w tym przypadku nie jest w pełni możliwe, ze względu na fakt, że przekazy źródłowe w bardzo fragmentaryczny sposób ukazują przebieg procesu decyzyjnego. W historiografii najczęściej jako wyznacznika używano piastowanie określonych urzędów⁵. Jednakże i w tym wypadku kwestią dyskusyjną jest, których urzędników zaliczyć w skład elity władzy. W przypadku księstwa halicko-włodzimierskiego pojawia się dodatkowa bariera, która wiąże się z niepełnym stanem badań nad urzędami XIII wiecznej Rusi⁶. Dlatego też w niniejszym artykule zrezygnowano z posługiwania się terminem elita władzy, zastępując go pojęciem o szerszym znaczeniu semantycznym elita polityczna. Termin ten oznaczałby zarówno osoby znajdujące się w najbliższym otoczeniu władcy, jak i te, które znajdowały się poza kręgiem doradców książęcych, osoby które miały jednak często przemożny wpływ na rozwój wydarzeń politycznych⁷.

Przedstawiciele elity politycznej księstwa halicko-włodzimierskiego w XIII stuleciu poznać możemy przede wszystkim z przekazów latopisarskich. Grupę tę możemy szacować na około 100 osób, wśród których znajdowało się 10 biskupów (Artemij, Wasili, Mitrofan, Marek, Nikifor, Kuzma, Josaf, Ewsignij, Iwan, Memnon)⁸, 1 pieczętnik

4 C. W. Mills, *Elita władzy*, Warszawa 1961, s. 1–22; M. Żyromski, *Socjologiczna teoria elity*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, R. XLVI, 1984, z. 3, s. 267–278; tenże, *Elita a zagadnienie władzy politycznej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, R. LI, z. 1, 1989, s. 291–298; M. Stefaniuk, *Teoria elit*, Vifredo Pareto, Lublin 2001, s. 131, 177–197.

5 S. Kutrzeba, *Elita jako czynnik w technice rządzenia państwem*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne”, t. 30, 1936, s. 25–39; J. Piętka, *Mazowiecka elita feudalna późnego średniowiecza*, Warszawa 1975; J. Bielniak, *Polska elita polityczna XII wieku*, cz. 1–3, [w:] *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej* [dalej SPŚ], t. 2–4, 1982–90; A. Gąsiorowski, *Rotacja elity władzy w średniowiecznej Polsce*, SPŚ, t. 1, s. 264–290; T. Nowakowski, *Małopolska elita władzy wobec rywalizacji o tron krakowski*, Bydgoszcz 1992, s. 11.

6 Zestawienie poglądów na temat struktury urzędów na Rusi Kijowskiej zawierają prace: S. V Juškova, *Obščestvienno-političeskij stroj i pravo Kijevskiego gosudarstva*, Moskva 1949, s. 104–105; K. A. Sofronienki, *Obščestvienno-političeskij...*, s. 22–23.

7 W większości do elity politycznej zostali zaliczeni bojarzy, których imiona pojawiają się na kartach kroniki. Osoby te musiały odegrać ważną rolę w opisywanych przez kronikarzy wydarzeniach politycznych, skoro znaleźli się na kartach „gesta” Romanowiczów. Podobne kryterium stosują E. Lenard (*Elita społeczna ziemi krakowskiej i sandomierskiej w pierwszej połowie XIII wieku. Próba analizy*, „Studia ródłoznawcze”, t. 23, 1978, s. 53–63) i W. Falkowski (*Elita władzy w Polsce za panowania Kazimierza Jagiellończyka*, Warszawa 1992, s. 9), którzy za elitę uważali wszystkich tych, którzy świadkowali na dokumentach wystawianych przez kancelarię książęcą, czy królewską.

8 Biskup halicki: Artemij (PSRL, t. II, s. 777, 793), bpi. włodzimierscy: Wasyli (PSRL, t. II, s. 740) Mitrofan (PSRL, t. II, s. 779), Marek (PSRL, t. II, s. 899), Nikifor (PSRL, t. II, 740), Kuzma (PSRL,

(Kirył)⁹, 9 wojewodów (Čjudin, Wasylko Bełżanin, Dunaj, Tjuima, Andrzej Putiwlić, Żyrosław, Gleb Wasilowicz, Żelisław, Tit)¹⁰, 5 dworskich (Andrzej Grigorij Wasilowicz, Jakiv Markowicz, Oleksa, Roch Michajłowicz)¹¹, 5 tysięcyników (Demian, Dimitrij Jerzy, Władysław, Jerzy Domażirić)¹², 2 posadników (Sudysław, Gleb Potkowicz)¹³, 1 soczki (Mikoła)¹⁴, 1 stolnik (Jakow)¹⁵, 1 łowczy (Iwan Michałkowicz)¹⁶. Kolejne 28 osób także możemy zaliczyć do urzędników książęcych, z racji pełnienia przez nich funkcji o charakterze wojskowym. Pozostali zaś bojarzy znajdowali się poza dworem, ale ich działalność polityczna dość znacząco wpływała na sytuację w księstwie halicko-włodzimierskim. Ta duża jak na przekaz kronikarski liczba odnotowanych przedstawicieli elity politycznej stwarza sposobność częściowego ukazania mechanizmów kształtowania się zaplecza politycznego książąt władających Haliczem i Włodzimierzem.

Możliwość wejrzenia w sferę elit politycznych księstwa halicko-włodzimierskiego daje relacja źródła ruskiego o wydarzeniach jakie nastąpiły po śmierci Romana Mściśławowicza w 1205 r. Wówczas to wśród społeczności księstwa halicko-włodzimierskiego doszło do wyraźnego podziału na zwolenników książąt Igorewiczów, oraz znacznie mniej liczną grupę popierającą regencję księżnej Romanowej, którą sprawowała w imieniu nieletnich wówczas synów Daniela i Wasylka. Zwraca uwagę fakt, że zwolennikami rządów Igorewiczów nie byli tylko Haliczanie, ale także bojarzy włodzimierscy¹⁷. Wśród bojarów, którzy opowiedzieli się po stronie wdowy po Romanie znaleźli się przedstawiciele ziemi włodzimierskiej: Mirosław wojewoda włodzimierski¹⁸,

t. II, s. 740), Josaf (PSRL, t. II, s. 740, Ewsignij (PSRL, t. II, s. 901, 919), bp chełmski Iwan (PSRL, t. II, s. 740, 845, 849), bp przemyski Memnon (PSRL, t. II, s. 912).

9 Kirył pieczętnik księcia Daniela Romanowicza (PSRL, t. II, s. 791 i n.) identyfikowany także z późniejszym metropolitą ruskim por. A. Poppe, *Mitropolity i knjaz'ja Kiewskiej Rusi*, [w:] Gerchard Podskal'skij, *Christianstvo i bogoslovskaja literatura v kiewskoj Rusi (988–1237)*, pod red. A. N. Nazarenko, Sankt-Peterburg 1996, s. 468–471.

10 Zostali uwzględnieni tylko ci bojarzy, których kronikarz określa mianem wojewodów: wojewoda wołyński: Čjudin (PRL, t. II, s. 933), wojewodowie halicycy: Wasylko Biełżanin (PSRL, t. II, s. 889), Dunaj (PSRL, t. II, s. 884, 888, 909), Tjuima (PSRL, t. II, s. 877, 884, 889), Andrzej Putywlić (PSRL, t. II, s. 870), Żyrosław (PSRL, t. II, s. 804), Gleb Wasilkowicz (PSRL, t. II, s. 734), Żelisław (PSRL, t. II, s. 884), Tit (PSRL, t. II, s. 890).

11 Andrzej (PSRL, T II, s. 793 i n.), Grigorij Wasylowicz (PSRL, T. II, s. 777 i n.), Jakiv Markowicz (PSRL, T. II, s. 798 i n.), Oleksa (PSRL, t. II, s. 839); Roch Michajłowicz (PSRL, t. II, s. 887).

12 Demian (PSRL, t. II, s. 739 i n.); Dimitrij (PSRL, t. II, s. 733); Jerzy (PSRL, t. II, s. 748); Władysław (PSRL, T. II, s. 792 i n.) Jerzy Domażirić (PSRL, t. II, s. 821).

13 Sudysław (PSRL, t. II, s. 724, i n.); Gleb Potkowicz (PSRL, t. II, s. 728).

14 Mikoła (PSRL, t. II, s. 763).

15 Jakow (PSRL, t. II, s. 789).

16 Iwan Michałkowicz (PSRL, t. II, s. 751, 763).

17 Kronika wspomina bojarów włodzimierskich Mściboga, Monciuka i Mikifora, którzy sprzyjali Igorewiczom PSRL, t. II, s. 718.

18 Ibidem. L. Murav'ieva i L. F. Kuz'mina, które opracowały *Imiennoj ukazatel* do letopisu ipat'evskogo (PSRL, t. II, s. XXII uważały Mirosława za bojara halickiego. Podobnie L. Machnowiec (*Litopis rus'kij za ipat'kom spiskom*, ed. L. Machnowiec, Kijv 1989). Odmienne zdanie na temat pochodzenia Mirosława prezentują V. T. Pašuto, *Očerki...*, s. 149; M. F. Kotłjar, *Danilo Galick'kij*, Kijv 2002, s. 71; tenże *Galic'ko-Volinc'kij Litopis*, Kijv 2002, s. 378, którzy uważają go za bojara

Wjaczesław Thusty¹⁹, Wratisław bojar włodzimierski²⁰ i Demian, który piastował później urząd tysięcznika.²¹ Do zwolenników Romanowiczów zaliczyć możemy także bojarów brzeskich, którzy około 1207 przysłali do księcia krakowsko-sandomierskiego poselstwo z prośbą, by dał im na księcia Wasylka²². Moźnych, którzy opowiedzieli się po stronie księżnej i jej małoletnich synów bliżej określił kronikarz przy okazji walk o Halicz w 1214 r. tytułując ich jako *wielkich bojarów księcia Romana*²³. Być może grupa ta niegdyś ściśle współpracująca z księciem halicko-włodzimierskim, zmierzała do utrzymania swojej dotychczasowej pozycji w księstwie, wiążąc swoje plany polityczne z małoletnimi Romanowiczami. Bojarzy współdziałający z księżną i jej synami opowiadali się za kontaktami z ośrodkami politycznymi sąsiadującymi z południowo-zachodnią Rusią: księstwem krakowsko-sandomierskim i królestwem węgierskim. Świadczy o tym ich aktywny udział w nawiązaniu kontaktów dyplomatycznych z księciem Leszkiem Białym i królem Andrzejem II.

Zasadniczą kwestią dla odtworzenia mechanizmów kształtowania się elit politycznych jest zbadanie, czy po objęciu przez Daniela samodzielnych rządów doszło do zmian personalnych w jego najbliższym otoczeniu²⁴.

Za pierwszą samodzielną decyzję polityczną księcia Daniela uważa się powszechnie wyprawę na ziemi nadbużańskie. Następstwem podjętych przez Romanowicza działań militarnych było zerwanie współpracy z dworem krakowskim i wybuch konfliktu, do którego włączyli się Mścisław Udały i król węgierski Andrzej II. Kronika ha-

włodzimierskiego. Wydaje się, że to przypuszczenie jest w świetle przekazów kroniki bardziej wiarygodne.

- 19 Prawdopodobnie pełnił jakiś urząd (być może wojewody?) na dworze księcia Wasylka podczas jego rządów w Bełzie (PSRL, t. II, s. 725). Musiał on być bliskim współpracownikiem księżnej Romanowej skoro wraz z nią wyjechał w 1210 r. na Węgry (PSRL, t. II, s. 728).
- 20 PSRL, t. II, s. 725.
- 21 Ibidem. Wzmiankowany w otoczeniu Daniela Romanowicza w 1210 r. podczas wyprawy na Halicz. Wówczas pełnił jakiś urząd w ziemi bełskiej. W późniejszych latach został najbliższym współpracownikiem Romanowicza, piastując urząd tysięcznika (włodzimierskiego?).
- 22 Ibidem, s. 720–721.
- 23 Ibidem, s. 730. Wśród nich brakuje natomiast współpracujących z Romanem Mścislawiczem Ili Śčepanowiča, Jurija Witaniwča, Domażira. Dwóch pierwszych bojarów zginęło podczas pogromu jaki zgotowali możnym halickim Igorewicze, co świadczyłoby o ich sympatiach wobec Romanowiczów. (Por. A. Petrik, Do pitannja stanovlennja bojars'kich rodiv u period kniażinnja dinastii Romanovičiv, [w:] Korol' Danilo Romanovič i jogo misce v ukrajin'kij istorii, pod red. Ja Onišcuka, L'viv 2003, s. 138). Natomiast syn Domażira Łazarz związany był z przeciwnikami księcia Daniela (PSRL, t. II, s. 790, 811); dor. V. T. Pašuto, Očerki..., s. 144.
- 24 Według M. Gruševskiego (Galic'kie bojarstvo XII–XIII v, „Zapiski NTŠ”, t. XX, 1897, s. 3–7) urzędy na Rusi były dziedziczne. Argumenty, które przytoczył ów historyk budzą jednak poważne wątpliwości. M. Gruševski powoływał się na XV wieczną praktykę obsadzania urzędów w Wielkim księstwie Litewskim i w Kijowszczyźnie. Przenoszenie rzeczywistości XV w. w wiek XIII w tym wypadku wydaje się zabiegiem wątpliwym. Należy bowiem brać pod uwagę zmiany, jakie zaszły w sytuacji prawno-politycznej tych ziem od czasu najazdów mongolskich do XV w. Twierdzenie M. Gruševskiego przejęli m. in. K. Sofronienko, Obščestvienno..., s. 119, A. Petrik, Do pitannja..., s. 137. Według V. T. Pašuty (Očerki..., s. 149) bojarzy przechodzili na służbę nowo wybranego księcia jeżeli „na to zasłużyli”. Przeciwno tezie o dziedziczeniu urzędów opowiedział się również M. B. Sverdlov, Genesis i struktura feodal'nogo obščestva v Drevnej Rusi, Leningrad 1983, s. 119–121.

licko-wołyńska opisując przebieg działań zbrojnych, podała imiona bojarów, którym Daniel powierzył dowództwo wojskowe w czasie, kiedy na księstwo włodzimierskie uderzyła odwetowa wyprawa polska. Wspomniani są więc Gawrył Duśiłowić, Semen Olujowić, Wasylko Gawryłowić²⁵. Zwraca uwagę fakt, że wśród tych bojarów, nie ma żadnego z wzmiankowanych w kronice *wielkich bojarów Romana Mścisławowicza*. Nie możemy chyba tego faktu tłumaczyć lakonicznością przekazu kroniki, skoro przy opisie walk polsko-ruskich kronikarz wspomina o śmierci zwykłego woja podając nawet miejsce jego pochówku. Nieobecność Mirosława, Demiana, Wiaczesława Tłustego, Wratisława podczas wspomnianych walk mogła wynikać z faktu, iż książe Daniel powierzył im realizację jakichś działań dyplomatycznych. Wojewoda Mirosław po raz kolejny pojawia się na kartach kroniki przy opisie walk o Halicz, jakie toczyły się jesienią 1219. Z kontekstu przekazu możemy wnioskować, że był on już wówczas wojewodą w służbie Mścisława Udałego²⁶. Z kolei Wiaczesław Tłusty²⁷ oraz Wratisław nie są już w źródłach wzmiankowani. Jedynym bojarem który po roku 1217 nadal znajdował się w najbliższym otoczeniu księcia Daniela był Demian²⁸. Należy jednak podnieść, że možny ten rozpoczynał swoją karierę chyba na krótko przed śmiercią księcia Romana, skoro u boku Daniela pełnił służbę przez ponad 30 lat²⁹. Obok Demiana pojawili się natomiast ludzie nowi: pod rokiem 1218 bojarzy Semen Olujewić i Wasylko Gawryłowić. Po raz kolejny kronika halicko-włodzimierska wspomina ich podczas bitwy nad rzeką Kałką, kiedy to dowodzili wojskami włodzimierskim³⁰. Powierzenie właśnie im dowództwa wojskowego w tej ważnej z wielu względów dla młodego księcia wyprawie, wskazuje na zaufanie jakim zostali obdarzeni. Po roku 1223 z dworem włodzimierskim blisko współpracowali: Gawrył Duśiłowić³¹, wojewoda Szewł³², Aleksiej Oriszko³³, łowczy Iwan Michałkiewicz³⁴, posadnik przemyski Dawid Wyszatić³⁵, wojewoda Wyszota³⁶, wojewoda Stanisław Mikulić³⁷,

25 PSRL, t. II, s. 732.

26 Wskazują na to słowa kronikarza — „... [Mścisław — М. В.] посла Дмитра. Мирослава. Михалка Гльбовича. противу имъ [Polakom i Węgom] к Городкоу...” Z dalszego opowiadania kroniki wynika, że Mirosławowi została poruczona obrona Halicza. PSRL, t. II, s. 733. Mirosław ponownie jest wzmiankowany w najbliższym otoczeniu księcia Daniela dopiero po abdykacji z tronu halickiego Mścisława Udałego.

27 Z Wjaczesławem Tłustym identyfikuje L. Machnowiec Wiaczesława wspomnianego w kronice podczas walk o Łuck. Jeśliby założyć tożsamość obu Wiaczesławów, to možny ten byłby obok Demiana kolejnym z wielkich bojarów Romana' pozostających w służbie u Daniela.

28 PSRL, t. II, s. 725.

29 Ostatni raz wzmiankowany jest w 1235 r. (PSRL, t. II, s. 767).

30 Ibidem, s. 744, PSRL, t. VII, s. 131, latopis suzdalski, 280.

31 PSRL, t. II, s. 732, 751.

32 Ibidem, s. 751, wojewoda chełmski.

33 Ibidem, s. 751.

34 Ibidem, łowczy na dworze włodzimierskim.

35 Ibidem, s. 764.

36 Ibidem, s. 764, późniejszy posadnik przemyski.

37 Ibidem, s. 751, 763 późniejszy wojewoda halicki?

dworski Andrzej³⁸, stolnik Jakov Markovič³⁹, tysięcznik Dymitr⁴⁰. Zmiany nastąpiły także na stolcu biskupim. Kronikarz podaje nam informację o usunięciu z biskupstwa w Uhrusku Joasifa i powołanie na jego miejsce Joanna⁴¹.

Biorąc pod uwagę powyższe spostrzeżenia możemy wysunąć hipotezę, że objęcie przez księcia Daniela Romanowicza samodzielnych rządów i związana z tym zmiana dotychczasowej polityki zagranicznej doprowadziła do pewnych przeobrażeń wśród elity politycznej księstwa włodzimierskiego. Część możnych, którzy byli odpowiedzialni za program polityczny w okresie małoletniości Romanowiczów, po roku 1217 być może przeszła na usługi Mściśława Udałego, jak uczynił to Mirosław⁴², lub też została odsunięta od najbliższego otoczenia władcy.

Nowa grupa bojarów pojawiła się w otoczeniu księcia Daniela w okresie rywalizacji o tron halicki. Zwraca uwagę fakt, że część z nich znajdowała się dotychczas w opozycji wobec księcia. Po 1234 r. na służbę księcia Daniela przeszedł Gleb Zeremievič⁴³. Bojar ten związany był z Mściśławem Udałym. Być może pełnił za jego panowania funkcję wojewody halickiego⁴⁴. Po śmierci Mściśława był jednym z tych, którzy sprzeciwiali się oddaniu tronu halickiego Danielowi⁴⁵. Od roku 1228 Gleba Zeremiwiča spotykamy na czele wojsk halickich wspierających królewicza węgierskiego Andrzeja w walkach z księciem włodzimierskim. Dopiero śmierć węgierskiego protektora w 1234 spowodowała przejście tego możnego na stronę Romanowicza. W przypadku dworskiego Grigorija Wasylewiča⁴⁶, także zdeklarowanego przeciwnika, książę Daniel zdecydował się pozyskać go oddając mu w zarząd jakieś wołości⁴⁷. Podobnie postąpił książę Daniel wobec Łazara Domaziriča, Władysława Jurewiča oraz Żyrośława.

Poza dworem halickim znajdowały się rody bojarские, opozycyjnie nastawione wobec Romanowiczów, a posiadające znaczne wpływy polityczne w ziemi halickiej. Przykładem był ród Molibogowiczów⁴⁸, z którym być może należy wiązać Ivora Moli-

38 Ibidem, s. 746, 751, 793, 795, 804, 811 i n.

39 Ibidem, s. 789, 796, 798, 803.

40 Ibidem, s. 786; *Latopis Voskreisieński*, s. 145.

41 Ibidem, s. 740.

42 Ze względu na enigmatyczność źródeł nie możemy jednoznacznie stwierdzić, czy Mirosław został usunięty z dworu włodzimierskiego przez księcia Daniela, czy też sam podjął decyzję o związaniu się z dworem halickim Mściśława Udałego. Biorąc pod uwagę fakt współdziałania Mirosława z księciem Danielem po 1228 r. bardziej prawdopodobna wydaje się ta druga ewentualność. O zjawisku przenoszenia się bojar wraz z księciem do innego księstwa patrz; I. Ja. Frojanov, *Kiewskaja Rus'*, Leningrad 1980, s. 82–83.

43 PSRL, t. II, s. 771.

44 Patrz. L. Machnowiec, *Litopis...*, s. 480.

45 PSRL, t. II, s. 768.

46 Grigorij Wasylewič w 1235 r. walczył przeciwko księciu Danielowi pod Haliczem (PSRL, t. II, s. 774), w 1238 wraz z biskupem Artemiejem nie zezwolił na wjazd księcia do Daniela (PSRL, t. II, s. 777). Po najeździe mongolskim Grigorii bezprawnie uzurpował sobie prawo do rządzenia częścią przemyskiego (PSRL, t. II, s. 789).

47 PSRL, t. II, s. 789.

48 Molibogowice zamieszani byli w dwie próby zabójstwa Romanowiczów (PSRL, t. II, s. 387, 391). Por. M. Korduba, *Suspił'ni verstvi...*, s. 9; V. T. Pašuto, *Očerki...*, s. 144–146.

bożicia pogardliwie określanego smerdem⁴⁹, Dobrosława Sudiča⁵⁰, ród Arbuzowiczów⁵¹, Wołdrysów⁵², bojarów: Semionkę Černnego⁵³, Sudysława Bernatowicza⁵⁴, Zbysława i Iwanka Stanisławowiczów⁵⁵. Mimo pojedynczych gestów ze strony Romanowiczów⁵⁶ nie zdecydowali się oni poprzeć księcia Daniela.

W przypadku więc księstwa halickiego Romanowicz przede wszystkim szukać musiał oparcia w tych rodach bojarskich, które gotowe były iść na współpracę.

Nie oznaczało to jednak, że książę Daniel zrezygnował z tworzenia zaplecza politycznego z ludzi nowych, którzy władcy przede wszystkim zawdzięczałby swoją pozycję polityczną. Przykładem tego może być Paweł, wspomniany jako poseł księcia Daniela do Połowców⁵⁷. Prawdopodobnie bojar ten, pochodzący z niezbyt eksponowanego rodu, właśnie dzięki lojalnej służbie stworzył możliwość awansu dla swoich potomków Dionizego Pawłowiča⁵⁸ i Pawła Dioniseviča⁵⁹ (pełniących funkcję wojewodów).

Znacznie mniej informacji przekazują nam źródła o składzie elity politycznej za panowania następców Daniela i Wasylka. Natrafiamy przede wszystkim na imiona urzędników książęcych. Wśród możliwych związanych z księciem Włodzimierzem Wasylkowicem napotykamy wojewodów: Żelisława⁶⁰, Kafilata Selezeneca⁶¹, Dunaja⁶², Wişte⁶³, Borka Olovianica⁶⁴, dworskiego Rocha Michajłowiča⁶⁵, pisarza: Fedorkę Ju-

49 Bojar ten był posadnikiem w Kołomyi (PSRL, t. II, s. 790).

50 Bojar ten był jednym z inicjatorów intrygi, która doprowadziła do utraty tronu halickiego przez księcia Daniela w 1235 r. (PSRL, t. II, s. 771). Po najeździe mongolskim był jednym z tych bojarów, którzy samowolnie rozporządzali ziemią halicką (PSRL, t. II, s. 789).

51 PSRL, t. II, s. 770.

52 Wołdrys zamieszany był w próbę zamachu na księcia Daniela (PSRL, t. II, s. 763).

53 PSRL, t. II 748, 771.

54 Ńeść palatyna Filii, zwolennik rządów węgierskich w Haliczu (PSRL, t. II, s. 752, 770, 772 i inne).

55 PSRL, t. II, 728, 774.

56 Kronikarz wspomina, że bojarzy zamieszani w próbę zabójstwa Romanowiczów «*ти смрти не при-
яша, но милость полоучиша...*» PSRL, t. II, s. 763.

57 Badania M. Font wykazały, że wbrew powszechnej opinii w poselstwach nie brały udziału osoby o wysokim statusie społecznym. W poselstwach węgierskich do księcia Daniela uczestniczyły osoby należące do grupy „*iobagiones castri*” lub „*servientes regis*” (M. Font, Przedstawiciele drobnej szlachty na pograniczu polsko-węgierskim w XIII wieku i losy ich rodzin. [w:] Cracovia, Polonia, Europa, Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiego, pod red. W. Bukowskiego, K. Ożoga, F. Sikory, S. Szczura, Kraków 1995, s. 427–441). Możemy przypuszczać, że podobnie było na Rusi. O ile w składzie poselstw na Węgry uczestniczyli wysocy urzędnicy państwowi (np. pieczętnik Cyryl), o tyle w kontaktach z Połowcami, księstwami ruskimi pośredniczyli „zwykli” bojarzy.

58 PSRL, t. II, s. 838.

59 Ibidem, s. 931.

60 PSRL, t. II, s. 855, 870 i n.

61 Ibidem, s. 882.

62 Ibidem, s. 884, 888, 909.

63 Ibidem, s. 889.

64 Ibidem, s. 901.

65 Ibidem, s. 887.

rewiça⁶⁶. Nie wszystkich z owych bojarów możemy uważać za „homines novi”. Wojewoda Żelisław rozpoczął zapewne karierę polityczną na dworze ojca Włodzimierza Wasyłka. Kronika halicko-wołyńska notuje go bowiem pod rokiem 1262 podczas walk Wasyłka z Litwą⁶⁷. Podobnie Wiśotę być może należałoby wiązać z Wiśotą, który w roku 1243 brał udział w wyprawie na Małopolskę⁶⁸, zaś Rocha Michajłowiča możemy uważać za krewnego (brata ?), łowczego księcia Wasyłka Iwana Michałkowiča. Wśród bojarów związanych z potomkami Daniela: Lwem i Mściśławem kronika wspomina: Andrzeja Putiwliča⁶⁹, Tuimę⁷⁰, Wasyłkę Bełżanina⁷¹, Rjabca⁷², Semena Djadkowiča⁷³, pełniących funkcję wojewodów księcia Lwa Daniłowicza, oraz Władysława Łomonosego⁷⁴, Ratisława⁷⁵, Pawła Dioniseviča⁷⁶ oraz Čudina⁷⁷ wojewodów w służbie Mściśława Daniłowicza. Spośród tych osób jedynie Pawła Dioniseviča możemy wiązać z „dawną elitą polityczną”⁷⁸. Prawdopodobnie ojciec jego Djonizy Pawłowič związany był z Danielem, pełniąc u niego funkcję wojewody halickiego⁷⁹.

Zestawienie powyższych informacji źródłowych, pozwala nam wyciągnąć wniosek, że zmiany na tronach włodzimierskim i halickim, wbrew poglądom części historiografów⁸⁰, pociągały za sobą pewną rotację wśród elity politycznej. Fragmentaryczność danych nie pozwala na precyzyjne określenie jak duże były to zmiany. Bez wątpienia część bojarów zachowała swe dotychczasowe znaczenie jak świadczy przykład Żelisława, Djonizego Pawłowiča, Mirosława, Demiana i innych. Obok nich pojawiają się jednak ludzie nowi.

Nasuwa się pytanie jakimi kryteriami kierowali się władcy tworząc swoje zaplecze polityczne?

Książęta halicko-włodzimierscy obejmując tron zapewne starali się wprowadzić do swojego otoczenia ludzi zupełnie im oddanych, którzy zawdzięczali awans „łasce książęcej”. Możliwości awansu stwarzały przede wszystkim zasługi wojenne. Służba

66 Ibidem, s. 439.

67 Ibidem, s. 855.

68 Ibidem, s. 796.

69 PSRL, t. II, s. 870.

70 Ibidem, s. 877, 884.

71 Ibidem, s. 889.

72 Ibidem.

73 Ibidem, s. 930.

74 Ibidem, s. 870.

75 Ibidem, s. 877.

76 Ibidem, 931.

77 Ibidem, s. 933.

78 I. Krijakievic (Galicko-volińskie knjazivstvo..., s. 123) wysunął przypuszczenie, że Semen Djadkovič należał do potężnego rodu Djaków, którego protoplastą był wojewoda Mirosław. Koncepcja ta budzi jednak wątpliwości, opiera się bowiem ona na przekonaniu, że określenie „djadko” oznacza nie funkcję Mirosława jako wychowawcy, lecz jest przezwiskiem. Por. A. Petrik, Do pitannja stanovlennja bojars'kich rodiv u period kniaziinnja dinastii Romanovičiv..., s. 140).

79 Ibidem, s. 838.

80 M. Gruševski, Galic'kie bojarstvo XII–XIII v., „Zapiski NTŠ”, t. XX, 1897, s. 3–7, K. Sofronienko, Obščestvienno..., s. 119, A. Petrik, Do pitannja..., s. 137.

wojskowa u boku księcia, była chyba jedną z podstawowych dróg do uzyskania godności zarówno dla „homines novi”, jak i dla przedstawicieli rodów bojarских związanych z władcą. W trakcie walki nabywano wiedzę, niezbędną dla pełnienia wielu urzędów (wojewody, tysięcznika, posadnika itd.), z zakresu taktyki wojskowej. Pole walki było ponadto swoistym sprawdzianem umiejętności dowódczych. Kronika halicko-wołyńska wspomina o synach tysięcznika (jak sądzi L. Machnowiec — Demiana), Andrzeju i Ławrientieju, którzy chyba jako drużynnicy brali udział w wyprawach wojennych u boku księcia⁸¹. Wzmiankowany jest także krewny być może brat? łowczego Iwana Michajłowiča, który jako sługa Włodzimierza Wasylkowica wslawił się podczas walk z Polakami w 1282 r.⁸².

Obok służby wojskowej możliwość awansu stwarzały misje dyplomatyczne, na co wskazywałyby wyżej przytoczony przykład Pawła oraz jego potomka Dionizja Pawłowicza. Nie bez znaczenia była także protekcja rodzinna. Wprawdzie badanie tego rodzaju zależności jest dość trudne, ze względu na to, że niewielki zasób informacji źródłowych pozwala właściwie odwołać się tylko do kryterium imiennego. Możemy więc jedynie przypuszczać, że zjawisko protekcji rodzinnej nastąpiło w przypadku Jerzego i Łazara Domażiričów, synów Domazira⁸³, braci Rocha Michałowiča i Iwana Michałkowiča oraz syna tegoż ostatniego Łazara Iwanowiča⁸⁴, Pawła Dionisewiča syna Dionizego Pawłowiča⁸⁵. Skromny zasób informacji źródłowych nie pozwala nam na ustalenie, czy dochodziło do zjawiska przenikania do elit politycznych ludzi spoza stanu bojarского. Wprawdzie w historiografii wielokrotnie cytowano przekazy kroniki halicko-wołyńskiej, według której Iwor Molibogowič i Łazar Domazirič pochodzili z rodu smerdów⁸⁶, zaś Sudysław był „wnukiem popa”⁸⁷, ale wiarygodność tych informacji budzi poważne zastrzeżenia. Zwraca uwagę fakt, że kronikarz bojarский pochodzenie neguje przede wszystkim u przeciwników politycznych Romanowiczów. Zarówno Iwor Molibovič jak i Łazar Domazirič bez zezwolenia księcia rozporządzali ziemią halicką. Przypuszczać możemy, że Łazar Domazirič był synem Domazira, możnego, który służył jeszcze na dworze Romana Mscisławowicza. Nazwy „smerd” „chłop” używane w stosunku do bojarów miały negatywny wydźwięk, niejako „przypominały”, że bojarzy są winni posłuszeństwo władcy, są tylko jego sługami. Tak na przykład kronikarz, opisując pobyt Daniela w Ordzie, z goryczą wspominał, że podczas audiencji u chana Romanowicz „chłopem” się nazywał. W podobnym znaczeniu słowo „chłop” zostało użyte w kronice przy opisie oblężenia Chełma w roku 1259. Wówczas to Wasylko, zobligowany przez Burundaja do skłonienia załogi

81 PSRL, t. II, s. 832.

82 Ibidem, s. 887.

83 A. Petrik, Do pitannja..., s. 139.

84 Obaj bracia uważani są za synów Michała Skuły albo Michała Glebowicza, bojarów związanych z Mścisławem Udałym — L. Machnowiec, Litopis..., s. 486; A. Petrik, Do pitannja..., s. 139.

85 PSRL, t. II, s. 838, 931.

86 Ibidem, s. 790.

87 Ibidem, s. 789; por. M. Korduba, Suspil'ni..., s. 9; V. T. Pasuto, Očerki..., s. 146; K. Sofronienko, Obščestvienno..., s. 54; A. Petrik, Do pitannja..., s. 139.

grodu chełmskiego do poddania się, w ten pogardliwy sposób zwracał się do sprawujących pieczę nad obroną grodu wojewodów Konstantyna oraz Łuki Iwankowiča. Według dalszej relacji kronikarza, zachowanie Wasylka wobec obrońców grodu i postawa mieszkańców Chełma, którzy nie otworzyli bram przed młodszym z Romanowiczów, było swoistym „przedstawieniem” zgotowanym dla wielkiego chana, mającym na celu uchronienie umocnień grodowych przed zniszczeniem⁸⁸.

Urzędy w księstwie halicko-włodzimierskim były powierzane także bojarom wywodzącym się z rodów bojarskich nieprzychylnie nastawionych do władcy. Ze zjawiskiem takim spotykamy się zwłaszcza w ziemi halickiej za czasów panowania Daniela Halickiego. Rozdawnictwo godności wśród tej grupy moźnych służyło zapewne spacyfikowaniu ich niechęci wobec władcy i zachęceniu do współpracy. Od dawna starano się w literaturze znaleźć odpowiedź na pytanie, co stanowiło o sile politycznej rodów bojarskich w ziemi halickiej? Próbowano wiązać to z wyodrębnieniem się w Haliczu, znacznie wcześniej niż w sąsiednim Włodzimierzu, grupy rodów bojarskich dysponujących środkami materialnymi, które pozwalały na prowadzenie działań dyplomatycznych, często wbrew interesom panującego⁸⁹. Niestety źródła ruskie bardzo fragmentarycznie informują nas o majątkach bojarów. Kronika halicko-wołyńska podaje opis dworów Sudysława i Filipa, wspomina także o wsi należącej do Żyroślawa. Czytamy tam, że ród Arbuzowiczów posiadać miał Plesnieńsk⁹⁰. Niewielka ilość wzmianek w kronice dotyczących majątków bojarskich, skutkowała tym, że podstawy materialne rodów bojarskich wywodzono z systemu kormljenja⁹¹. Znaczenia bojarów halickich doszukiwano się także w specyfice związków, jakie łączyły tę grupę społeczną z mieszkańcami wołosti. Bojarzy haliccy mieliby reprezentować interesy wspólnoty wobec władcy. Nie byli więc zdolni do prowadzenia samodzielnej polityki, lecz działania ich stanowiłyby wypadkową nastrojów politycznych panujących w ziemi halickiej⁹².

Takie postawienie sprawy budzi jednak pewne wątpliwości. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę, że gdyby poszczególni bojarzy związani z ziemią halicką pełnili rolę liderów wspólnoty, to w przypadku zmian na stolcu książęcym, nie dochodziłoby każdorazowo do zjawiska rotacji elit w otoczeniu książąt. Wspólnota nie byłaby przecież zainteresowana w zmianie bojarów, którzy dotychczas sprawdzili się

88 PSRL, t. II, s. 851.

89 M. Korduba, *Suspil'ni verstvi ...*, s. 3; K. A. Sofronienko, *Obsčestvenno...*, s. 47–49, 92; M. Kotljars, *Daniło Galic'kij*, Kiiw 2002, s. 92–93.

90 V. T. Pašuto, *Galickie...*, s. 152; O. M. Rapov, *K voprosu o bojarskom zemlevladienii na Rusi v XII–XIII vv.*, [w:] *Polša i Rus'*, Moskva 1974, s. 190–205.

91 L. Čerepnin, *Obsčestvenno-političeskije otnošenija v Drevnej Rusi i Russkaja Pravda*, [w:] *Drevnerusskoe gosudarstvo i ego meždunarodnoe značenie*, pod red. A. P. Novosel'ceva, Moskva 1965, s. 146; I. J. Frojanov, A. J. Dvorniczenko, *Groda-gosudarstva...*, s. 150, 153; Ł. Daniłowa, *Sel'skaja obščina v srednievekovoj Rusi*, Moskva 1994, s. 201.

92 K. A. Sofronienko, *Obsčestvenno-političeskij stroj Galicko-Volinskoj Rusi v XII–XIII vv.*, Moskva 1955, s. 54; K. Krupa, *Bojarzy w Haliczu (koniec XII — I połowa XIII w.)*, [w:] *Z dziejów średniowiecznej Europy Środkowo-wschodniej*, pod red. J. Tyszkiewiczza, Warszawa 1998, s. 49–57; A. V. Majorov, *Galicko-volynskaja Rus'*, s. 259–264.

w roli rzeczników ich interesów wobec panującego. Nie możemy wprowadzić wykluczyć, że bojarzy starali się o pozyskanie poparcia mieszkańców wołosti, ale kronika halicko-wołyńska zanotowała wiele przykładów realizowania przez bojarów działań dyplomatycznych wbrew zapatrywaniom mieszkańców Halicza. Kwestia ta jednak wymaga dalszych badań.

Powyższe rozważania nad funkcjonowaniem elity politycznej w księstwie halicko-włodzimierskim w XIII stuleciu może sprowadzić do konkluzji, że nie była to grupa składająca się z potężnych rodów bojarskich od lat trzymających „władzę” w ziemi włodzimierskiej czy halickiej, lecz grupa podlegająca procesowi rotacji. Rotacja ta nie miała gwałtownego przebiegu, polegała raczej na stopniowym odsuwaniu od działań politycznych bojarów związanych z poprzednim władcą. Książęta tworząc swoje zaplecze polityczne otaczali się ludźmi sprawdzonymi, którzy przede wszystkim dzięki własnym zasługom na polu bitewnym lub podczas misji dyplomatycznych zyskali ich zaufanie. Pewną rolę odgrywała także protekcja rodzinna, ale nieliczne jej przykłady notowane w materiale źródłowym wskazują, że nie był to chyba decydujący, a zwłaszcza masowy czynnik awansu.

Uniwersytet Marii Skłodowskiej-Kuri, Lublin